

Senosios šventvietės prie Dubysos (Kontekstų beieškant)

Vykintas VAITKEVIČIUS

Objektas: senosios šventvietės Dubysos vidurupyje ir žemupyje. Tikslas: lokalius šventviečių prie Dubysos ypatumus išanalizuoti istoriniu ir religiniu požiūriais. Metodai: analizės, sintezės ir tipologinis. Išvados: 1) Dubysos vidurio bei žemupio šventvietės turi ir Vakarų, ir Vidurio Lietuvos šventvietėms būdingų bruožų; 2) šventviečių prie Dubysos būdingiausias bruožas – priklausymas sakralinei vandenų sferai; 3) XIII–XIV a. šventviečių tradicijos prie Dubysos buvo jau susiformavusios; 4) manytina, kad vienas iš 1413 m. Žemaitijos krikšto metu sunaikintų religinių centrų veikė Dubysos vidurupyje Betygalos apylinkėse.

1. Įvadas

Lietuvoje yra ne vienas regionas, iš kitų išsiskiriantis senųjų šventviečių gausa ir vietiniais jų ypatumais. Vis dėlto Dubysos vidurypis (Tytuvėnai – Ariogala) ir žemupys (Ariogala – Seredžius) išsiskiria labai įdomiais bruožais. Geografiniu požiūriu šis regionas užima tarpinę padėtį tarp Žemaitijos aukštumos ir Vidurio Lietuvos žemumos. Kultūriniu – tarp žemaičių ir aukštaičių. Senosios šventvietės prie Dubysos turi Vakarų ir Vidurio Lietuvos paminklams būdingų bruožų, o baltų religijos ir mitologijos kontekste čia ypač būdingas sakralinis vandenų sferos pobūdis. Kaip tik čia yra veikęs ir svarbus religinis centras, kurį Lietuvos valdovai sunaikino 1413 m.

Kultūrinis upių vaidmuo lietuvių istorijoje abejonių nekelia, tačiau jis lig šiol mažai nagrinėtas. Menkai šiuo požiūriu įvertinta ir Dubysa – vienas didesnių Nemuno intakų. Pažymėtinas tik nedidelis Z. Ivinskio bandymas rašyti „Dubysos istoriją“ (1; 127–128).

Atrodytų, kad Dubysa Žemaičių aukštumą skrodžia išilgai šiaurės pietų kryptimi, tačiau matyti, kad vidurupyje nuo Lyduvėnų iki Ariogalos jos vaga iš esmės sutampa su pietiniu, pietrytiniu Žemaičių aukštumos pakraščiu. Be to, šioje atkarpoje į Dubysą iš dešinės neįteka nė vienas didesnis intakas. Kai kurių upelių versmės yra vos 2–3 km atstumu nuo Dubysos, bet upeliai teka į priešingą pusę (1 pav.). Ariogalos apylinkėse, Žemaičių aukštumos pietrytiniame pakraštyje, Dubysos slėnis gana greit atsiduria tarp lygumų (žemumų). Tokia tarpinė Dubysos vidurupio ir žemupio padėtis iš esmės lemia ir archeologinius, kalbinius skirtumus. Tai galėtų reikšti, kad gamtinė Dubysa kartu yra ir kultūrinė.

I tūkstantmečio vid. – II tūkstantmečio pr. archeologinių paminklų, visų pirma gyvenviečių ir kapinynų, nuo Lyduvėnų iki Ariogalos yra abiejuose Dubysos krantuose, tačiau nuo upės nenutolusių. Ypač tai pasakytina apie dešinią Dubysos krantą. Derėtų tikėtis žemaitiško čia žinomų kapinynų pobūdžio (gyvenvietės nėra tirtos). Tačiau lig šiol geriausiai ištyrinėtas Kalniškių kapinynas (Raseinių r.), anot tyrinėjimų autoriaus habil. dr. V. Kazakevičiaus, priklausė aukštaičių bendruomenei su ryškia žemaičių etnoso priemaiša (2; 64). Tai patvirtina prielaidą, jog šiame regione sueina teritorinės etninių žemaičių ir aukštaičių ribos.

Lietuvių kalbos tarmės, kurių paplitimas gana tiksliai atspindi genčių ribas valstybės kūrimosi išvakarėse, liudija, kad vakarų aukštaičių ir pietų žemaičių (dūnininkų) tarmių riba eina kaip tik per Tytuvėnus – Šiluvą – Lyduvėnus – Kalnųjus (3; 26, 106).

Rytinė administracinė Žemaitijos riba nuo XIV a. pab. (1384, 1387, 1398 m.) paprastai buvo vedama Nevėžiu (4), nes XIII–XIV a. žemaičiai Dubysos – Nevėžio tarpupyje jau galėjo valdyti dalį aukštaičių teritorijos (5).

Taigi prielaida apie tarpinį senųjų šventviečių arealą prie Dubysos yra pagrįsta geografiniu ir kultūriniu požiūriu. Būtent čia (skirtingai nuo toliau į rytus arba į vakarus esančių teritorijų) susiklostė savitos, kelių etninių sričių būdingus elementus integruojančios šventviečių tradicijos.

2. Šventviečių apžvalga

Dubysos vidurupyje ir žemupyje (nuo Tytuvėnų apylinkių iki Seredžiaus) – bemaž 30 įvairių rūšių senųjų šventviečių (2 pav.). Čia net 10 upelių, vadinamų sakraliais (*Šventupis, Alkupis, Perkūnravis...*) arba antisakraliais (*Vėlniara-vis...*) pavadinimais, 10 šaltinių, siejamų su baltų religijos dievybėmis (*Deivių šulinėliai*), krikščionių šventaisiais (*Šv. Marijos, šv. Jono šaltiniai*), pasižyminčių nepaprastomis vandens savybėmis (3 pav.), 4 alkakalniai (*Alkos kalnas, Perkūnkalnis* su *Mergikalniu, Giltinės kalnas*), 3 akmenys su sinkretinių dievybių (*Dievo* ir *Vėlnio*) ar *Jėzaus Kristaus, Šv. Marijos „pėdomis“*. Be to, prie Kengių žinomas *Deivių kelias*, prie Dvarviečių – *Šventaragių (Šventarage)* vadinama šventa vietovė (aukštumos kyšulys bei miškas prie Luknės ir Dubysos santakos).

Turėdami omeny, kokios šventviečių tradicijos žinomos

Vakarų Lietuvoje (6; 8–49) ir kiek įvairių rūšių šventviečių mikroregionuose, remdamiesi statistika, galime teigti, kad prie Dubysos vyrauja upeliai sakraliais pavadinimais ir šventi šaltiniai, o kitur Žemaitijoje gausių šventviečių – kalnų ir akmenų – čia vos keletas. Nuo Dubysos vidurupio ir žemupio į vakarus (Kelmės rajono pietinėje ir Raseinių rajono šiaurės rytinėje dalyse) gana rečiau centrinėje ir vakarų Žemaitijoje paplitusių šventviečių, gausiau aptinkama Vidurio ir Rytų Lietuvai būdingų paminklų, pavyzdžiui, Alkomis vadinamų pelkėtų vietovių.

Radviliškio, Kėdainių ir Kauno rajonų vakarinėse dalyse, besiribojančiose su Dubysos vidurupiu ir žemupiu, gausu Šventupių, Alkupių, šventų šaltinių. Čia žinomas ir bene toliausiai į rytus nutolęs – Blandžių (Pernaravos) Alkos kalnas.

Pažymėtina, kad šie duomenys dera su išvadamis apie *alka* (*alku*) vadinamų senųjų šventviečių pobūdžio kitimą Lietuvos teritorijoje rytų – vakarų kryptimi: Vakarų Lietuvoj (kuršiai, žemaičiai) būdingi *Alkos kalnai*, Vidurio (aukštaičiai) – *Alkos laukai* paupiuose, *Alkupiai* ir *Alkos balos*, Rytų Lietuvoj (lietuviai) – *Alkos laukai* (paupiuose ir paežerėse), *Alko ežerai* bei *Alkos salos* (7; 336–342).

2. 1. Šventieji vandenys

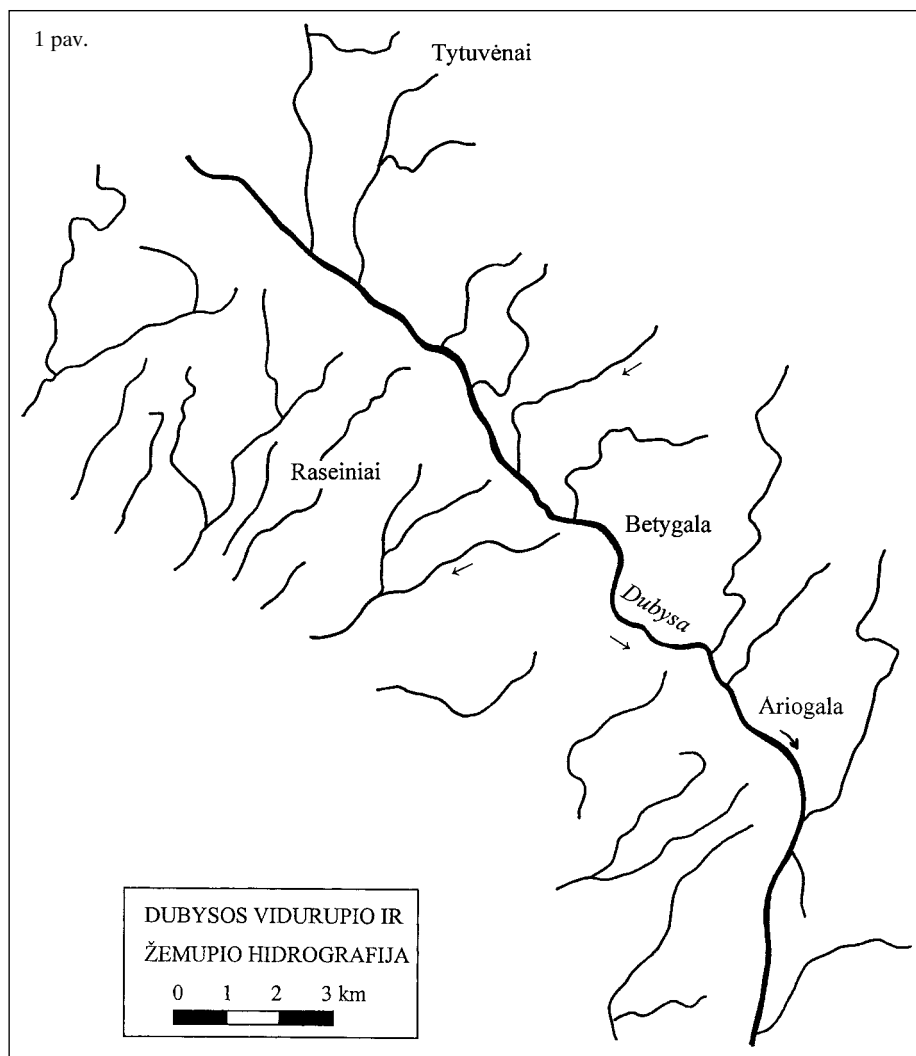
Svarbiausia Dubysos vidurupio ir žemupio šventviečių ypatybė yra jų priklausymas sakralinei vandenų sferai. Sakraliniais ir antisakraliniais pavadinimais vadinamų upelių, taip pat šventų šaltinių gausa šiame regione yra savotiškai išskirtinė, susijusi su tam tikromis gamtinėmis ir kultūrinėmis realijomis. Kelias iš jų aptarsime.

Aukštumos gūbrys Lyduvėnai – Ariogala, besidriekiantis vidutiniškai 3–10 km atstumu nuo Dubysos, formuoja Dubysos, Mītuvos ir Jūros baseinų takoskyrą. Todėl iš dešinės į Dubysą neįteka nė vienas didesnis intakas. Upeliai, kurie į Dubysą teka rytų, pietryčių arba šiaurės rytų kryptimi, turi sakralius pavadinimus *Šventupis*, *Alkupis*. Būtent rytų kryptimi tekančių upelių ir šaltinių vanduo, kaip tikima, pasižymi nepaprastomis savybėmis ir yra šventas:

„Senieji žmuonis sakydavo, kad iš vakarų į rytus ka bėga, toks labai svėks esonts vandou” (8).

„Visi vandenai plaukia, pasuka į saulėlydį, o čia atsiska į saulėtekį. Tai jis yra šventas” (9) (kurs. – autoriaus).

„Į saulėtekį” tekančio vandens nepaprastosios savybės aiškinamos tuo, jog saulėtekis išreiškia gyvybinį turinį. Tarkim, sapnuoti tekančią saulę reiškia sužinoti ką nors gimus (10). Todėl, suprantama, ir „šaltinis, kuris teka į rytus, ne į vakarus <...> turi gyvybinių savybių” (11; 28). Apie šventais laikomus į rytus tekančius upelius ir šaltinius žinoma Lietuvoje, Latvijoje (12), kitose Europos šalyse (13; 19).

Pažymėtina, kad Pašilių (Jurbarko r.) Alkaus šaltinis (4 pav.), kurio vanduo upeliu teka į Dubysą pietryčių kryptimi, XX a. jau buvo vertintas prieštarinai: padavimai pasakoja, kad šioje vietoje prasmego bedievio arba kitatikio, žydu vadinamo Jelkaus, namai (14), tačiau žinoma, kad senesnės moterys jo vandeniu dar gydėsi įvairias ligas (15; 9).

Vakarų Lietuvos šventupiams būdinga ir tai, kad jie dažnai teka vietovėmis, kur bent jau II tūkstantmečio pradžioje būta genčių paribių. Kai kurie, atrodo, galėjo skirti ir atskirus valsčius bei žemes (16). Tikslių duomenų apie Dubysos vidurupio ir žemupio archeologijos paminklus dar nėra, bet atrodo, kad XIII–XIV a. iš rašytinių šaltinių žinomas žemes, tokias kaip Gaižuva, Ariogala, Raseiniai ar Betygala, taip pat Mikliūnų (Kauno r.), Kejėnų, Žemygalos ir Tarosų (Raseinių r.), skyrė šventupiai. Panašią reikšmę galėjo turėti ir Padubysio bei Mosteikių (abu – Kelmės r.) Šventraviai.

Be paminėtų gamtinių ir kultūrinių realijų, apie šventuosius vandenis Dubysos vidurupyje ir žemupyje yra reikšmingų mitinių duomenų.

2. 1. 1. Mitiniai šventųjų vandenų bruožai

Šventupių sakralumas motyvuojamas savitai. Dažniausiai pasakojama, kad upelyje nuskendo kunigas su Švč. Sakramentu (nuskendo tik kunigas, arba tik Švč. Sakramentas). Tikima, kad tuo įvykiu upelis buvo ir pašventintas:

„Tas Šventupys dėl to vadinos: važiavo kunigs su Švenčiausiu, buvo užšalęs leds. Važiava su Švenčiausiu pas ligonį, ir įkrita tas arkliuks. Jie įlūža, ir kunigui tas Švenčiausias

<...> nuplaukė – iš jo įkrita ir nuplaukė. <...>. *Pasišventina*, saka, ir pavadina Šventupis” (17) (Kejėnai, Raseinių r.; kurs. – autoriaus).

„Pasakoja seni žmonės, kad važiavo kunigas pas ligonį su Švenčiausiu Sakramentu ir apvirto, o Šv[enčiausias] Sakramentas įkrito į vandenį; norėjo surast, bet nerado. *Po to* žmonės eidami pro tą upelį meldavosi atsiklaupę <...>” (18) (Mikliūnai, Kauno r.; kurs. – autoriaus).

Šventupių ir šventėžerių pavadinimų kilmė Lietuvoje be maž visuotinai aiškinama skenduoliais (pavyzdžiui, kunigo, panos, jaučio, varpo): aukos turi sakralinį statusą ir reprezentuoja vandenyje „paslėptą” šventumą (19; 54).

Su šventaisiais vandenimis Dubysos vidurupyje ir žemupyje dažnai susijęs ir prosenovinis *deivių* vaizdinys. Deivė (deivės) – itin įdomi, daugiaplanė mitinė būtybė. XIX a. pab. – XX a. apie deives buvo žinoma tik kai kuriuose Vakarų, Vidurio ir Rytų Lietuvos regionuose (Raseiniai, Šeduva, Švenčionys). Tos deivybės savo bruožais artimos Laimai (laimėms), vėlėms (20), ypač laumėms. Tautosakoje išgalėjęs Laumės (laumių) vaizdinys dažnai pakeičia Laimą (laimas), Senelį Dievą, Deivę (deives), Raganą, Dalią, Slogutę (21). Raseinių krašte (taigi ir prie Dubysos) deivių vaizdinys yra ypač populiarus (22), nepamirštas lig šiol:

„Jos [deivės] baltai būdavo apsirengusios, čia būdavo su vainikais. Tai klausiau senelio:

– Tai kad jų nieks nematė, kodėl?

– Buvo, vaikeli, buvo, – sakydavo. Senovės žmonės labai dori buvo ir jie galėjo matyt. Dabar jau žmonės ne tokie, tai nemato. <...> Jos išsiskaldavo tuos žlugtus naktim ir paskui pranykdavo. <...> Tik labai buvo šventos <...>” (23).

„Tokia šimtametė senutė sakydavo, kad tos deivės, tai jos geriems žmonėms geros, o blogiems – blogos. Sakydavo [tėvui]:

– Pranciškėli, jeigu tu būsi blogas, jom nusidėsi, tai jau tau čia ne gyvenimas.

Tėtė sakydavo:

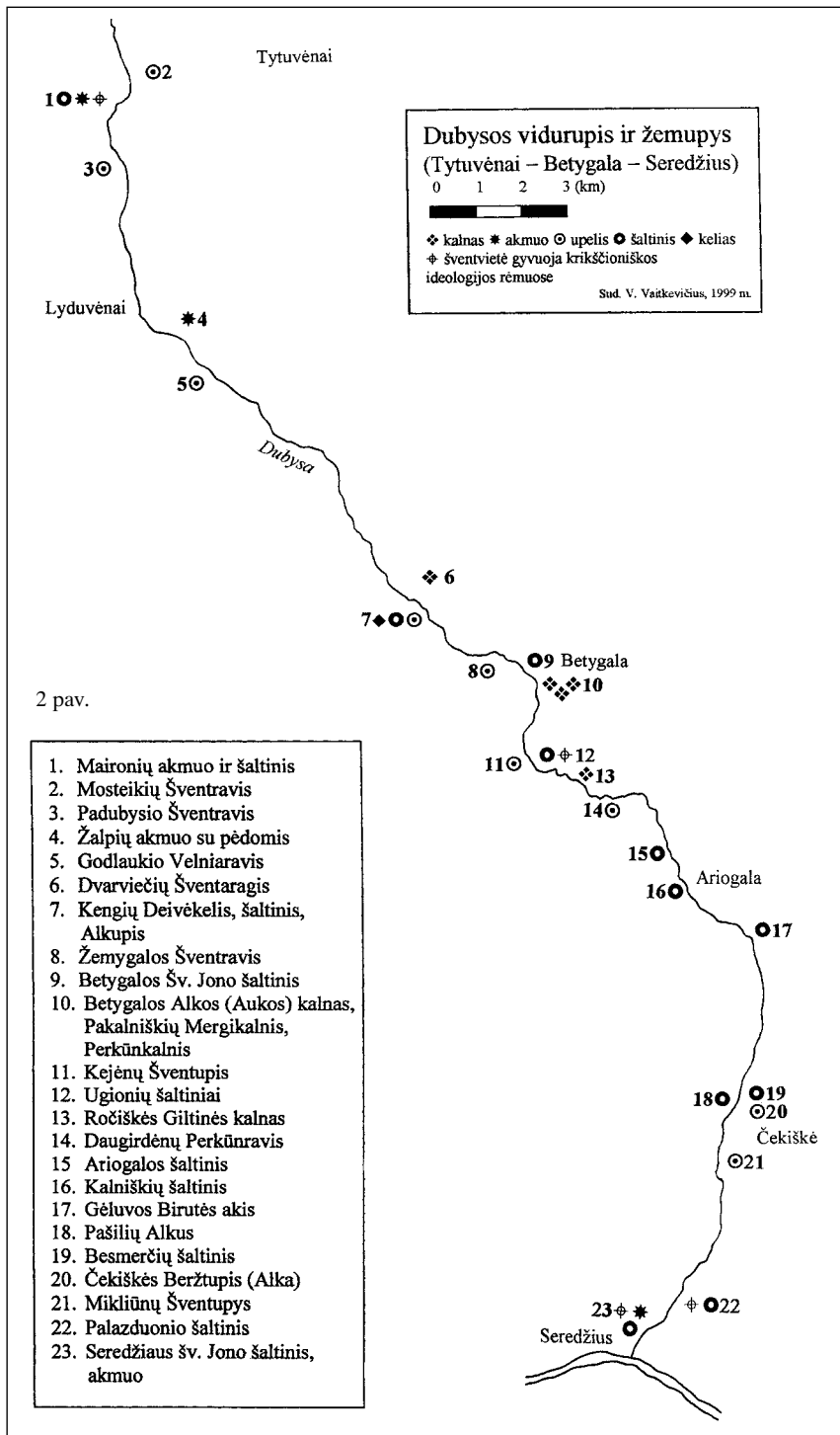
– Aš geras žmogus, pamaldus, niekam blogo nedarau. Nueisiu, padėsiu tuos žlugtus išskalbti, ir gyvensiu” (24).

„Aidava [žmonės pro Lukošių šulinėlį], tai tokios baltom skarutėm i juodai apsirengusias dvi prieš viens kitą su kultuvėm: „Taukš-taukš-taukš-taukš”.

Tik, saka, mumis pamata, i dingsta. <...> Deivės, sakydava” (25).

Beje, Kengiuose (Raseinių r.) žinomas net *Deivėkelis*, *Deivėskelis* (5 pav.), vedantis prie šaltinio Dubysos lankoje (26).

Taigi *deivės* (*mergos* (27), *marčios* (28; 41) savo prigimtimi artimos laumėms, kurios, anot A. J. Greimo, neabejotinai yra dieviškos (29; 287), priklauso vandenų sakralumo sferai. Tautosakoje, užrašytoje Lietuvoje XIX

a. pab. – XX a., jos kartu su velniais yra dažniausi veikėjai. Svarbu pažymėti, kad Raseinių krašte būtent deivės siejamos su šventaisiais vandenimis – šaltiniais, upėmis, akmenimis prie vandens.

Čia ir apskritai „vandenų mitologija” turi daugiau prosenovinių, kitur retai aptinkamų arba visai nežinomų bruožų. Tai, visų pirma, – duomenys apie *Laimės (Laumės) juosta*, aptartą A. J. Greimo (29; 218–237), besirėmusio M. Davainio-Silvestraičio XIX a. pab. užrašytais sakmių variantais (30). Ariogalos – Veliuonos apylinkėse vaivorykštė lig šiol gana dažnai vadinama Laimės arba Laumės juosta (31), M. Davainio-Silvestraičio užrašytų sakmių siužetus šiandien teprimena etiologinių sakmių fragmentai, o apie vaivorykštės sakralumą – tikėjimai:

„<...> Pasirodė vaivorykštė, – tai jau laimė. Išgelbėti jau žmonės. Saulė pasirodė, kai ten lija kiek naktų, a keturiasdešimt parų, [ir] potvynis buva. <...> Pamatė, užtat ir praminė „Laimės juosta” – jau laimė, jau saulė pasirodė, lietus praeina. Tai „Laima[s] juosta” ir vadinasi taip” (32).

„– Vaivorykštė, – sakydavo, – vaikai, visi katrie geri žmonės, pro tuos dangaus vartus tiesiai į dangų.

Baisiai norėdavom žiūrėt į tą vaivorykštę, labai norėdavom žiūrėt. Tai, būdavo, kada pamatai, ach, „dangaus vartai”, kokia grožybė danguj <...>” (33).

Atskirai dera pažymėti, kad Dubysos vidurupyje bei žemupyje šventų šaltinių sakralumas yra ypač ryškiai integruotas į krikščioniškos ideologijos lauką. Šaltinių lankymas, apeigos prie jų sudaro ir specifinę (savo prigimtimi – sinkretinę) krikščioniško apeigyno dalį. Minėtų šventviečių sakralumas motyvuojamas Švč. Marijos arba šv. Jono Krikštytojo figūromis, tose vietose pastatyta koplyčių, koplytėlių ir kryžių (Maironiai, Kelmės r.; Betygala, Ugioniai, Ariogala – Raseinių r.; Palazduonis, Kauno r.; Seredžius, Jurbarko r.) (6, 7 pav.).

2. 2. Šventieji akmenys ir kalnai

Be šventų upių ir šaltinių, senosioms šventvietėms prie Dubysos atstovauja keli kalnai bei akmenys. Visi trys žinomi šventi akmenys turi įdubimus, laikomus dievybių „pėdomis”: Žalpių (Raseinių r.) akmenyje yra Dievo ir Velnio pėdos (6; 595–597), ant Maironių akmens (Kelmės r.) (8 pav.) yra įdubimas, skirtinguose padavimuose vadinamas Dievo, Jėzaus Kristaus, Švč. Panelės Marijos pėda (6; 477–479), o Seredžiaus (Jurbarko r.) akmenyje būta Dievo Motinos pėdų (6; 628–629). Pėduotieji akmenys susiję su mitinių dievų bei mirusiųjų kelionėmis – teikia galimybę judėti aukštyne ir žemyn, pereiti iš vieno pasaulio (būsenos) į kitą (34; 43). Tad svarbu pažymėti, kad du iš paminėtų akmenų yra šventvietėse greta šventųjų šaltinių.

Skirtingai negu daugelyje Vakarų Lietuvos rajonų, šventų kalnų Dubysos vidurupyje ir žemupyje žinoma vos keli. Tarp jų – Pakalniškių (Raseinių r.) Mergikalnis ir Perkūnkalnis (9 pav.). Tokios alkakalnių poros Lietuvoje labai re-

tos, plg.: Dievaičiukas ir Dievaitytė Jakštuose (Zarasų r.), Velnialknis ir Bobkalnis Kurkliškiuose (Pasvalio r.), Gaidpilė ir Vištpilė Krikliuose (Šiaulių r.). Spėjama, kad tokių šventviečių kompleksų gyvavimas sietinas su atitinkamomis mitinėmis ir religinėmis realijomis, pavyzdžiui, kelių dievybių garbinimu vienoje šventoje vietovėje, skirtingu vyrų, moterų apeigų pobūdžiu ar panašiai.

Pagrįsta manyti, kad Pakalniškių Perkūnkalnio pavadinimu užfiksuotas čia garbinto dievo Perkūno vardas. *Mergomis* lietuvių tautosakoje dažnai vadinamos mitinės figūros, turinčios senųjų dievybių bruožų. Kaip minėta, tai ir vienas iš Raseinių krašte gerai žinomų *deivių* epitetų. Vis dėlto,

↑ 3 pav. Palazduonio (Kauno r.) šventas šaltinis. 1997 m.

↓ 4 pav. Pašilių (Jurbarko r.) Alkaus upelis. 1996 m.

įminti vardą deivės, kuri, kaip spėjama, Mergikalnyje buvo garbinama, būtų sunki užduotis. Išspręsti ją galima būtų ne bent mitologiniais tyrinėjimais, kurie parodytų, kuri iš deivių šiame konkrečiame kontekste buvo „poruojama” su dievu Perkūnu arba tarp moterų vaidino religinį vaidmenį, panašų į tą, kuris teko Perkūnui tarp vyrų.

Senųjų šventviečių tyrimams svarbi yra ir prie Dvarviečių (Raseinių r.) Šventaragiu arba Šventarage vadinama vietovė. Šis vietovardis paminėtas 1939 m. (35; 43). Matyt tuomet jis jau buvo primirštas, nes tikslesnė geografinė Šventaragio padėtis nenurodyta. Šventaragis neužfiksuotas ir palyginti išsamiose 1935 m. Betygalos apylinkių Lietuvos žemės vardyno anketose.

1998–2000 m., mokytojos M. Navakauskienės pastangomis, Dvarviečių Šventaragis vis dėlto buvo lokalizuotas.

„Mažas buvau, tai seni žmonės sakydavo, kad ten yra šventas miškas, kur žmonės meldėsi. Iš senų laikų, atseit, žmonės ten važiuodavo melstis.

Toks seniukas sakydavo, kad dūšios žmonių pereina į medžius. Jeigu medis „skamba” [=girgžda], tai, skaito, ta dūšia sako, kad niekam čirvančiaus [=auksinio] nedaviau [išmal-dai]” (36).

„Aš mažikė tarnavau visą laiką. Šešių metų kaip išėjau į tuos Dvarviečius, tai tep ir girdėjau, šnekėdava, kad tę yra ta Šventaragė. Šventaragę tą ten vadydava žmonės (bet jau tie seni seni). Tę, sakydavo, kad ragus tę meta elniai, ar kaip tenai, paprastai. Prie kažkokio miška. <...> Dėl ko jis „šventas”, žinot, kai vaiks, nepasiteiravau aš visai <...>.

[Neš]davos vyrai, aš kaip atsimeņu, kaip per dūmus, ragus. Tę šokiai būdava kažko[kie]. Kai vaiks, tai aš neidavau tę į tus. Ten apsirėdydava moterys kažikaip panos. Vyrai – ragus užsidėdava. Ką jie ten darydava... Aš labai norėda-

➤ 5 pav. Kengių (Raseinių r.) Deivių kelias. 1996 m.

☞ 6 pav. Ugionių (Raseinių r.) koplyčia, pastatyta ant vieno iš šventų šaltinių. (Ugionių vandens šventvietė). 1994 m.

↓ 7 pav. Ugionių (Raseinių r.) koplyčios viduje Sekminių rytą. 1994 m. (Grotelėmis, virš kurių – Šv. Marijos statula, aptvertas šaltinio šulinėlio dangtis; altoriuje yra stebuklingas Dievo Motinos paveikslas, kuris 1657 m. esą rastas Ugionių šaltinyje.)

vau, ale žinot, vaiks, kai tarnaudavau, mani nieks neišleis-dava pasižiūrēt <...>.

Ten pasirėdėdava taip, moterys užsidėdava tokias baltas kaukes, kai atsimenu. Vyrai – ragus. Jaunuomenė būdava, jauni žmonės. Tę švėsdava kažkokią šventę <...>. Per tiek metų sunku atsiminti labai” (37).

Ankstyvos vaikystės prisiminimai apie Šventaragę yra įdomūs, tačiau ne visiškai aiškūs. Iš jų atrodytų, kad vietos jaunimas ketvirtajame dešimtmetyje Šventaragėje rinkdavęsis švęsti kažkokios šventės ar rengdavęs ten vaidinimus. Tačiau iš apylinkės senesniųjų žmonių apie tai neužfiksuota nė menkiausias užuominos. (Beje, niekas nebuvo girdėjęs ir paties Šventaragio).

Svarbiausia čia tai, jog Betygalos apylinkėse, prie Dubysos, yra Šventaragiu vadinama šventa vietovė, kuriai priskiriamas kelių kilometrų ilgio aukštumos kyšulys bei miškas Luknės ir Dubysos santakos rajone. Kitapus upės, Dubysos dešiniojo kranto aukštumose prie Kengių, padavimai mini „pono supiltą kalną” (38): čia XIII–XIV a. stovėjo medinė pilis.

2. 3. Pastabos apie šventviečių chronologiją

Senosios šventvietės yra pirmiausia dvasinės kultūros raiška, todėl jų sakralumą sunku chronologiškai apibrėžti. Lig šiol nėra nuodugniau tirta ir kaip šventviečių tradicijos formavosi, kokia jų seka ar kaita. Beveik nesant kitų datuojančių duomenų, geografinė bei kultūrinė šventviečių aplinka atlieka svarbaus chronologinio rodiklio vaidmenį. Ateityje nuoseklus ir kompleksinis mikroregionų tyrimas suteiks tikslesnių duomenų šventvietėms datuoti.

Daugelis aptartų šventviečių Dubysos vidurupyje bei žemupyje yra prie kitų rūšių archeologijos paminklų (pavyzdžiui, gyvenviečių, laidojimo vietų), priklauso priešistorinių (dažniausiai II tūkstantmečio pradžios) paminklų kompleksams ir turi juose šventos ir/arba kulto vietos statusą. Betygalos Alkos ir Ročiškės Giltinės kalnai, Ugionių, Gėluvos, Pašilių, Palazduonio ir Seredžiaus šaltiniai yra netoli gerai įtvirtintų XIII–XIV a. piliakalnių. Vieta Kejėnuose, kur Lokupis imamas vadinti Šventupiu – prie III–IV a. pilkapyno ir XI–XVII a. plokštinio kapinyno. Maironių šventvietės papėdėje būta II–III a. pilkapių ir XV–XVII a. kapinyno.

Remiantis tuo, pagrįsta manyti, kad senosios šventvietės prie Dubysos yra ikikrikščioniškojo laikotarpio paminklai. Vėliau šis paveldas kito, įgavo sinkretinių bruožų (Maironių, Ugionių šventvietės) arba nyko ir prarado mitinę, religinę reikšmę (Pakalniškių šventvietė).

3. Religinis centras Dubysos vidurupyje

XV a. antrojoje pusėje J. Dlužošas, rašydamas apie 1413 m. didžiųjų kunigaikščių Jogailos ir Vytauto kelionę į Žemaitiją krikšto tikslais, pastebi: 1) Jogaila, kildamas D u b y s a aukštyn, atplaukė į Žemaitiją ir sušaukęs visus Žemaitijos žmones, išaiškino jiems krikščionybės tiesas; po to jis grio-

vė aukurus ir kirto šventąsias girias; 2) Jogaila nuvyko prie „šventos ir amžinos” ugnies, kurią žyniai kurstė už Nevėžio upės, aukščiausios kalvos viršūnėje; bokštą, kuriame kūrėnosi ugnis, jis padegė, o ugnį užgesino (39; 580).

Reikia pridurti, kad pagrindiniai Žemaitijos christianizacijos darbai buvo nuveikti 1416–1417 m. (40; 45). 1413 m. Žemaitijos krikštas tebuvo epizodinė akcija. Jos metu Jogaila su Vytautu užtruko vos kelias dienas (41; 348), per kurias suspėjo „išgriauti aukurus”, „iškirsti šventąsias girias” prie Dubysos bei sunaikinti šventyklą prie Nevėžio.

↑ 8 pav. Akmuo su pėdomis Maironių (Kelmės r.) kaimo koplyčios grindyse. 1994 m.

↓ 9 pav. Pakalniškių (Raseinių r.) Mergakalnis (kairėje) ir Perkūnkalnis (dešinėje). 1994 m.

V. Vaitkevičiaus nuotraukos.

1387 m. krikšto metu Jogaila išgriovė šventyklą būsimos Vilniaus Arkikatedros vietoje. 1413 m. Žemaitijos krikšto akcijos metu Jogaila, matyt, taip pat sunaikino du svarbius religinius centrus. Vienas jų buvo „už Nevėžio upės“ ir sietinas su Romainių apylinkėmis (Kauno r.). Petro Dusburgiečio teigimu, kryžiuočiai čia dar 1294–1300 m. čia sudegino šventu laikomą *Romene* kaimą (39; 339, 350). 1398 m. Salyno sutartyje minimas Šventasis miškas, buvęs prie Nemuno ir Nevėžio santakos (42; 127).

Antrasis centras buvo pasiektas „kylant Dubysa aukštyn, atplaukus į Žemaitiją“. Kokia tai vietovė, XIX–XX a. pr. istoriografai (J. Voigtas, T. Narbutas, A. L. Jucevičius, M. Valančius, M. Balinskis, K. Gukovskis, J. Basanavičius) sprendė įvairiai (43). Religinio centro ieškota Dubysos vidurupyje, Uģioniuose arba Betygaloje, tačiau jis klaidingai buvo siejamas su rašytiniuose šaltiniuose minima Aukaimo vietovė ar Romuvos religiniu centru (44). Atskirai paminėtinas vysk. M. Valančiaus bandymas jį sieti su Betygalos Alkos arba Aukos kalnu (45; 46). Taip darydamas, M. Valančius galbūt rėmėsi ir vietos istoriniais padavimais, nes Betygalos apylinkėse apie 1820–1830 m. jis yra buvęs (tuo metu Milašaičiuose kunigavo ir kurį laiką Betygalos bažnyčios administratoriumi buvo jo dėdė Motiejus Valančius – 46; 11). Netiesiogiai šią prielaidą patvirtina faktas, kad apie Betygalos Aukų kalną vysk. M. Valančius pateikė originalių duomenų („yra aukštas kalnas, viršum paskiau apipiltu, iš šalies tvirtos žemės apkastas giliu grioviu“ – 45; 46).

1413 m. sunaikintos šventvietės buvo palyginti netoli viena nuo kitos, etninės bei administracinės Žemaitijos rytiniame pakraštyje, todėl vargu ar galėjo būti aukščiausio rango žemaičių religiniai centrai. Plg.: Romuva buvo prūsų žemių viduryje (in medio – 39; 333–334, 344–345). Galima įtarti, jog šios šventvietės buvo ne tiek žemaičių, kiek centrinės, didžiojo kunigaikščio, valdžios, kuria 1413 m. Jogaila su Vytautu, siekdami grynai politinių tikslų (47), matyt, ir pasinaudojo, minėtus religinius centrus sunaikindami be žymensio žemaičių pasipriešinimo. (Tačiau, – kodėl šios valdžios Jogaila nerealizavo per 1387 m. krikštą? Neatsakyta ir į klausimą, kodėl 1387-ųjų krikštas, žodžiais nukreiptas į visos etninės Lietuvos teritoriją (41; 289), vakarinės jos dalies apskritai nepalietė; spėjama, kad tai galėjo būti tam tikras diplomatinis Jogailos viražas (48; 34).

Taigi mintis ieškoti religinio centro prie Dubysos – istorikai pagrįsta. Betygalos apylinkėse abipus Dubysos gausu įvairių senųjų šventviečių (Pakalniškių alkakalniai, Betygalos Alkos kalnas, Žemygalos Šventravis, Dvarviečių Šventaragis, Kengių Deivėkelis, Alkupis ir Alkos laukas, į pietvakarius nuo jų įsikūręs Perkūniškio kaimas prie to paties pavadinimo miško). Apie jas esama įvairaus pobūdžio istorinių, mitinių, religinių duomenų: pasakojama, kad kažkur apie Perkūniškį būta dievo Perkūno šventyklos (49); Kengių Deivėkeliu vaikščiodavusios deivės (6; 568–569); Pakalniškių apylinkėse būta „žynių“ (6; 592) ir t. t. Vis dėlto į minėto centro lokalizacijos klausimą galutinio atsakymo, manome, dar nerasta (50).

4. Išvados

Dubysos vidurupyje ir žemupyje žinomos senosios šventvietės reprezentuoja savitas Vakarų ir Vidurio Lietuvai būdingus elementus integruojančias tradicijas.

Ryškiausias šventviečių prie Dubysos bruožas yra jų priklausymas sakralinei vandenų sferai. Su šia išvada koreliuoja faktas, jog Raseinių krašte lig šiol žinomas ir prosenovinis *deivių* vaizdinys.

Dubysos vidurupyje ir žemupyje XIII–XIV a. šventviečių tradicijos jau buvo susiformavusios. Vėliau jos sunyko arba kito ir įgijo sinkretinių bruožų.

XIX a. istoriografų išsakyta nuomonė, jog vienas iš 1413 m. Žemaitijos krikšto metu sunaikintų religinių centrų buvo Dubysos vidurupyje, turi istorinį pagrindą, todėl šio religinio centro pagrįstai buvo ieškoma Betygalos apylinkėse.

NUORODOS:

- Ivinskis Z. Lietuvos kraštas ir žmonės // Rinktiniai raštai. – Roma, 1986. – T. 2. (Turistinių Dubysos apybraižų žinoma kur kas daugiau, plg. Telksnytė M., Račkaitis V. Dubysa. – Vilnius, 1983).
- Kazakevičius V. Aukštaičių kapinynas žemaičių etnokultūrinėje periferijoje // Lietuvos archeologija. Skiriama M. Michelberto 60-mečio jubiliejui. – Vilnius, 1999. – T. 18.
- Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. – Vilnius, 1994.
- Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais. – Kaunas, 1998. – P. 41; plg. Salys A. Die žemaitischen Mundarten. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets. Teil 1. – Kaunas, 1930. – P. 83. (Atspausa iš: Tauta ir žodis. – Kaunas, 1930, t. 6); Baranauskas A. Lietuvos valstybės ištakos. – Vilnius, 2000. – P. 128–131.
- Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis... p. 41; plg. Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. – Klaipėda, 1996, t. 5. – P. 61.
- Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija. – Vilnius, 1998.
- Vaitkevičius V. Alkas: lietuviškas paminklų kontekstas // Lietuvos archeologija. Skiriama P. Kulikausko 85-mečio jubiliejui. – Vilnius, 1998, T. 15.
- Lietuvių tautosakos rankraštynas (toliau – LTR) 6414(260).
- LTR 6611(159).
- Latviešu tautas ticejumi. Sakr. un sakart. P. Šmits. – Rīga, 1940, t. 3, nr. 26504.
- Liaudenskytė-Chaladauskienė A. Šventosios kuršininkų tautosaka // Etnologiniai ir folkloristiniai tyrinėjimai. Ekspedicijų medžiaga ir patirtis [1994]. – Vilnius, 1997.
- Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase. Sastādītāja A. Ancelāne. – Rīga, 1991, p. 314; Urtans J. Latvijas senas svetnicas. – Rīga, 1993. – P. 104–105.
- Nick M. Die Bedeutung des Wassers im Kult und Leben der Alten. – Leipzig, 1921.
- Plg. LTR 6611(55, 58, 59).
- Audrovaikis J. Niekuomet neužšalantis ežeras // Lietuvos ūkininkas. – 1936 10 08.
- Šimėnas V. Die Wildnis und baltische Stammegrenzen // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 1995, t. 1, p. 150; Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės... – P. 17; Žulkus V. Mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje (archeologijos duomenimis) // Žemaičių praeitis. – Vilnius, 1993, kn. 2. – P. 30.

17. Pasakojo Bronius Reifonas, 79 m. amžiaus iš Verėduvaitės k., Raseinių r. Užrašė V. Vaitkevičius 1994 m.
18. Lietuvos žemės vardyno anketa: Kilavos k., Čekiškės vls. Užpildė M. Muleskaitė, 1937 m.
19. Vaitkevičienė D. Susitikimas su vandenimis: sakralinės sutarties požymiai // *Lituanistica*. – 1996, Nr. 4.
20. Lietuvninkų sakmėse vėlės neretai vadinamos deivėmis (žr. Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių. – Kaunas, 1928. – P. 60 (nr. 1), 78 (nr. 12), 122 (nr. 2, 3), 151 (nr. 33).
21. Kerbelytė B. Morė – Deivė – Laumė // *Lietuvninkų žodis*. – Kaunas, 1995. – P. 419–420; Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – Vilnius, 1977. – P. 83–111.
22. Kerbelytė B. Morė – Deivė – Laumė... p. 420–421; plg. žr. Kenaminienė A. Tautosaka Antano Juškos žodyne // *Tautosakos darbai*. – Vilnius, 1998, t. 8. – P. 196.
23. LTR 6266(8).
24. LTR 6611(276).
25. LTR 6611(106,108).
26. LTR 6611(79,81); Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės... P. 568–569.
27. Plg. LTR 6582(123–127); Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB), f213–211, p. 8–10.
28. Plg. Kerbelytė B. Morė – Deivė – Laumė... // *Lietuvninkų žodis*. – Kaunas, 1995.
29. Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 287.
30. Plg. Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko M. Davainis–Silvestraitis. – Vilnius, 1973. – P. 205–208. Pastaruoju metu dėl jų autentiškumo kilo mažai pagrįstų abejonių (Būgienė L. Mitinės vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose // *Tautosakos darbai*. – 1999, t. 11. – P. 32–34), nes minėtų sakmių siužetai ir tautosakininko M. Davainio–Silvestraičio reputacija tokių abejonių nesukelia, žr.: Kerbelytė B. Mečislovas Davainis–Silvestraitis tautosakininkas // *Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko M. Davainis–Silvestraitis*. – Vilnius, 1973. – P. 13–21; plg. Kerbelytė B. Lietuvių liaudies padavimai. – Vilnius, 1970. – P. 20.
31. Straipsnio autoriaus 1996 m. duomenys; plg. Rokaitė B. Vaivorykštės pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse // *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, ser. A. – 1963, t. 2, p. 275–279.
32. LTR 6611(141).
33. LTR 6611(174).
34. Vaitkevičius V. Akmenys su pėdomis Lietuvoje // *Lituanistica*. – 1997, Nr. 2.
35. Sakalas J. Betygalos piliakalnių paslaptys // *Sekmadienis*. – 1939 05 14 (Nr. 20).
36. Pasakojo Jonas Dangutis, 80 m. amž., gyvenantis Baraičių k., Raseinių seniūn. Užrašė M. Navakauskienė, 1998 m. *Str. autorias pastaba*: 2000 m. duomenis apie J. Dangutį šio straipsnio autorius šiek tiek patikslino. Nustatyta, kad pateikėjas mirė 1998 m. – matyt, greitai po to, kai M. Navakauskienei suteikė žinių apie Šventaragį. Anot pateikėjo brolio, gyvenančio Ginčaičiuose, Raseinių seniūn., J. Dangutis apie Dubysos – Luknės santakos apylinkes (Kybartėlius, Spandotus, Švelnius, Dvarviečius) galėjęs pasakoti, nes jaunystėje ten viename iš palivarkų buvo tarnavęs.
37. Pasakojo Genovaitė Lukauskienė, 67 m. amž., kilusi iš Burbiškio k., Betygalos seniūn., gyvenanti Betygaloje, Vytauto g. Nr. 14. Įr. ir šfr. V. Vaitkevičius, 2000.
38. Pasakojo Algimantas Pocius, 65 m. amž., gyvenantis Kybartėlių k., Betygalos seniūn. Užr. D. ir V. Vaitkevičiai, 2000.
39. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos / Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996, t. 1. – P. 580.
40. Andziulytė–Ruginienė M. Žemaičių christianizacijos pradžia. – Kaunas, 1937.
41. Ivinskis Z. Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. – Vilnius, 1991. – 2-as fotografuotinis leidimas.
42. Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Riga, 1936.
43. Basanavičius J. Apie senovės Lietuvos pilis // *Rinktiniai raštai / Paruošė D. Krištopaitė*. – Vilnius, 1970. – P. 88–89; Jucevičius A. L. Žemaičių žemės prisiminimai // *Raštai / Vertė D. Urbas*. – Vilnius, 1959. – P. 397; Valančius M. Žemaičių vyskupystė // *Raštai*. – Vilnius, 1972, t. 2. – P. 46; Гуковскій уезд // *Памятная книжка Ковенской губернии на 1891 год*. – Ковно, 1891. – №. 22; plg. Voigt J. Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens. – Königsberg, 1830, Bd. 4. – P. 94–96.
44. Aukaimio pilis lokalizuojama Tauragės krašte, Batakiuose arba Lomių apylinkėse (Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino... p. 63–65). Duomenų apie tai, jog Romuvos religinis centras iš Nadruvos Prūsijoje būtų buvęs perkeltas į Lietuvą, nėra.
45. Valančius M. Žemaičių vyskupystė // *Raštai*. – Vilnius, 1972. – T. 2.
46. Zaborskaitė V. Maironis. – Vilnius, 1987.
47. Ivinskis Z. Lietuvos istorija... p. 348–350; Nikžentaitis A. Žemaitija XIII–XV a. pirmojoje pusėje // *Žemaitijos istorija*. – Vilnius, 1997. – P. 102.
48. Almonaitis V. Lietuvos krikštas ir Žemaitija // *Lituanistica*. – 1996, Nr. 2, p. 34.
49. LTR 1589(7h).
50. Atrodo, perspektyviausia šio centro būtų ieškoti ne Ugioniuose ar Betygaloje, o Dvarviečių Šventaragio apylinkėse. (Šią prielaidą straipsnio autorius tikisi plačiau pagrįsti kita proga).

Ancient sacred places by the Dubysa (in search of contexts)

Vykintas VAITKEVIČIUS

The article provides the analysis regarding geographical, historical and mythological data on ancient (pre-Christian) sacred places in the middle and lower reaches of the river Dubysa. Nearly 30 sacred places known in this region possess features characteristic of the monuments of both Central and Western Lithuania. The most significant peculiarity of the sacred places by the Dubysa is the belonging of them to be sacred domain of the waters.

In the region under discussion the tradition of sacred places had already been formed by the 13th–14th centuries. In later period they underwent changes and either acquired syncretic features or disappeared.

Up until the early 15th century an important religious centre existed in the middle reaches of the Dubysa. It was demolished during the baptizing event of Žemaitija in 1413. With respect to nineteenth – century historiography the opinion is held that the religious centre operated in the surroundings of Betygala. It is based on historical grounds.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, Vilnius
Gauta 2000 10 12, įteikta spaudai 2001 05 07